

Posudek disertační práce

Mgr. Františka Jirousová:

Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin

Tématem předložené disertační práce je systematický rozbor a zčásti i rekonstrukce systematického či metafyzického jádra myšlení francouzského jezuita, mystika a vědce Pierre Teilharda de Chardin (1881-1955). To je úloha poměrně nesnadná, a to hned z několika důvodů. Předně je Teilhardovo myšlení hodně originální, volně se pohybuje po širokém spektru disciplin a tím i na území dosud nezmapovaném. Dokladem je množství neologismů i nesoustavné a tápavé užívání pojmů. Jeho písemná pozůstalost je za druhé velmi rozsáhlá, jen zčásti publikovaná a pouze zlomkovitě zpracovaná.

Konečně a zejména Teilhard po celý život myslel a psal ve zvláštní, poněkud schizofrenní situaci. Na jedné straně byl pevně přesvědčen, že v samém jádru skutečnosti zahlédl něco krajně významného, co zdaleka přesahuje jeho vlastní odbornost a týká se celé budoucnosti lidstva i vesmíru. Ten se mu ukázal nejen jako jeden obrovitý evoluční proces, ale především jako úkol pro člověka a lidstvo. Těm totiž přísluší, aby dosud spíš spontánní a nevědomý proces vědomě vedli do jeho cíle. V této extrémně závažné a náročné činnosti připadá podle Teilharda lví podíl jak vědě, tak také náboženství. Jenže v jeho době – a do značné míry vlastně dodnes – panují mezi těmito oblastmi vztahy přinejmenším napjaté, ne-li přímo nepřátelské.

Teilhardův velice odvážný a originální výklad povahy skutečnosti, vesmíru či s ním řečeno „hmoty“ a na druhé straně posláním člověka v ní, vyvolal přirozeně značný odpor mezi kolegy vědci. Ještě závažnější však bylo podezření, jež vzbudil u svých nadřízených v poměrně autoritativní hierarchii katolické církve a zejména jeho jezuitského řádu. Ten kdysi vznikl na obranu proti reformaci a jedním z hlavních požadavků na jeho členy byla disciplína a poslušnost. To Teilhard svědomitě respektoval, a když mu nadřízení zakázali přednášet a publikovat v teologické oblasti, snažil se to dodržet. Protože si však současně uvědomoval závažnost svého poselství, snažil se je zveřejňovat jako ryze vědecké. Tím se ovšem dále odcizil vědecké komunitě, kdežto mezi teology a svými nadřízenými jen posílil podezření z tehdy pronásledovaného „modernismu“ a dalších zásadních herezí.

V důsledku tohoto schizoidního postavení mezi dvojí loajalitou, jímž Teilhard po celý život nesmírně trpěl, se jeho pozůstalost rozpadá na dvě části: na texty určené k publikaci, které formulují velmi opatrně a někdy až křečovitě zdůrazňují jeho pravověrnost, a na texty soukromé, kde upřímně hledá jak vyjádřit nečekaný obsah svého pohledu. K tomu konečně přistupuje ještě Teilhardova prakticky celoživotní izolace v Číně a jinde, kde neměl téměř žádnou příležitost o těchto věcech diskutovat. Zůstal tak v podstatě odkázán na své základní filosofické vzdělání, především neoscholastické, doplňované velice rozsáhlou, ale také nepříliš soustavnou četbou.

Předložená práce má 323 stran včetně asi 180 položek citované literatury v češtině, angličtině, francouzštině a němčině. Obsahuje i anglické a české resumé a bibliografický přehled o tom, kde a jak se pozůstalost zachovala. Práce je přehledně členěna, napsána dobrou češtinou a velmi pečlivě zpracována. Překlepů a chyb je skutečně minimum a vyznačil jsem je autorce přímo v rukopise. Jediná soustavná chyba je velké písmeno po dvojtečce, pokud nenásleduje přímá řeč. Pro publikaci práce, kterou vřele doporučuji, by bylo žádoucí doplnit rejstřík.

Práce začíná stručným životopisem a zasazením do kontextu. Ve druhé části vykládá několika základních pojmů (vědomí, hmota, energie, centro-komplexita atd.), které dostávají u Teilharda specifický význam. Jednak proto, že se Teilhard – jak jsem už zmínil – snažil vyhnout podezření z hereze, zároveň ale také proto, že trval na svém radikálním monismu: celé stvoření je jediný proces a evoluční celek, který se Teilhard snaží také obsáhnout jediným pohledem. Takové pojmy, které by se daly aplikovat stejně na atom i na lidskou společnost, v běžném jazyce ovšem chybí, takže Teilhard musí existující pojmy ještě dál natahovat na skřípec abstrakce.

Hlavním specifikem Teilhardova pojetí evoluce je hypotéza „stupňů bytí“, které odpovídají aktivitě jednotlivých jsoucn a dovolují je mezi sebou porovnávat. Autorka zvolila jako východisko pojem centrování (sjednocování), které je vždy vedeno nějakým aktivním centrem, pro něž autorka zvolila pojem „vědomí“. Centrování čili růst (pravé) komplexity se pak řídí „zákonem diferenciacce a sjednocování“, podle něhož sjednocování neznamená splývání, nýbrž jeho pravý opak – rozrůžňování, personalizace atd.

Ve třetí části autorka ukazuje, jak se tato Teilhardova ontologie promítá do stejné evoluční etiky, kde dobré resp. lepší je to, co evoluční proces podporuje a nese správným směrem. U člověka je evoluce svěřena jeho tvořivé svobodě, která dokáže vnímat přitažlivé působení cíle, Krista jako „bodu Omega“. To pak prohlubuje čtvrtá část, kde autorka ukazuje důsledky tohoto pojetí pro jednotlivého člověka a jeho nesmrtelnou duši jako nositele odpovědnosti za úspěch evoluce, resp. sjednocující centrování. V závěru se pak autorka snaží skloubit nebo aspoň spojit radikální lidskou svobodu s představou přitažlivého působení cíle. Rozumí se, že tyto snahy pokládám za velmi žádoucí.

Práce je založena na důkladném studiu nejen celého Teilhardova díla, včetně nepublikovaných textů a obsáhlé korespondence, ale i na studiu opět rostoucí sekundární literatury, která Teilharda možná chápe lépe než první obdivná vlna z počátku 60. let. Svědčí o dlouhodobém zájmu a soustavné práci, která nakonec umožnila velmi nesnadný úkol interpretace jádra Teilhardova myšlení splnit v míře, která budí respekt. A to nejen ve vlastním pochopení autorky, ale také v pozoruhodně koncizním a koherentním výkladu.

Autorka je k tomu – na rozdíl od mnoha jiných interpretů – dobře vybavena i jistou myšlenkovou spřízněností. Tak jako Teilhard je zřejmě i ona obeznámena s tradiční katolickou scholastikou, kterou ovšem – opět jako on – dokáže promýšlet velmi odvázně. S tím ovšem souvisejí i určitá rizika. Hluboké přesvědčení o jednotě skutečnosti – hmotné i duchovní – jakožto stvoření se Teilhard i autorka snaží

vyjádřit i ve vlastním pojmosloví. Jak jsem už zmínil, vede to k urputné snaze hledat společné pojmy, použitelné stejně na všech rovinách bytí. Tyto pojmy jsou pak pro čtenáře až příliš abstraktní, vyprázdněné a málo přesvědčivé, takže se vtírá otázka, jaký to má smysl. Na to si autorka správně odpovídá, že: „Evoluci jako něco, co nás nesmírně přesahuje, můžeme zahlédnout v detailu, ale nikdy ne vidět "shora" jako celek“ (str. 169) – jenže se tím často neřídí. Tatáž snaha může působit i jako jistý „naivní realismus“, který přehlíží, že pojmy, s nimiž pracuje, jsou slova čili pokusy modelovat skutečnost, ne tato skutečnost sama.

Dalším spíše nežádoucím důsledkem této blízkosti k interpretovanému autorovi je přejímání jeho až nečekaně brutálních, scientisticky znějících výroků, kde se to hemží „zákony“, přestože např. dnešní biologie vlastně žádné nezná a nepoužívá. Tak mluví Teilhard o „kompetici o omezené zdroje“ (str. 124), používá ošklivé neologismy (např. „pleromizace, omegalizace“) a problematické metafory („vibrace“ aj.) a násilně dává dohromady věci velmi vzdálené (např. víru a výzkum, str. 190 a 198, nebo víru a náhodu, str. 175 aj.) Že by „nadřazené ohnisko“ v hierarchii mohlo někoho „zahrnout jako svůj subsystém“ (str. 184) je velmi nebezpečná metafora, protože svádí k doslovnému, tj. mechanickému chápání. Autorka sice správně připomíná, že Teilhard si byl dobře vědom, jak riskantní je proces sjednocování („Na jednu formu syntézy, která osvobozuje, připadá dalších sto, které vedou k těžkému otroctví.“ Str. 197). U některých Teilhardových výroků by pak ale recenzent očekával kritický komentář, např. „omezovat sílu (pokud to není za účelem získání ještě větší síly) je hřích“ (str. 176). Naopak autorčina snaha tyto názory důsledně domýšlet jen zdůrazňuje neudžitelnost některých Teilhardových pojmů a formulací.

Na několika (nepříliš závažných) místech se autorka po mém soudu prostě mýlí. Tak při výkladu „zákona velkých čísel“ chybně tvrdí, že „čím více částic uvažujeme, tím menší je počet těch, které neodpovídají předpovědi“. Ve skutečnosti bude jejich počet ovšem větší, ale poměr (procento odchylných) se zmenší (str. 203). Tzv. „zákon velkých čísel“ je ve skutečnosti spíš definiční znak nahodilých souborů, axiom, spíš předpoklad než zákon. Na str. 208 čteme: „Lze např. změřit průměrnou rychlost aut na dálnici, žádné z nich ale nesleduje přísně rigidní dráhu.“ Co to má doložit? Průměrnou rychlost nelze ve skutečnosti změřit, ale jen spočítat ze změřených okamžitých rychlostí. Na str. 211 čteme, že „procento... odchylných částic ...lze spočítat“, což by ovšem platilo jen v "ideálním plynu", bez jakýchkoli vazeb mezi částicemi atd.

Autorka (svedena patrně etymologií) opakovaně dává dohromady „formu“ a „informace“, což jistě není totéž. Podobně sjednocování těžko může znamenat „sdílení informací“, tak jako „komunikace“ po mém soudu není „vazba“. Francouzské *désunion* není „nejednota“ nýbrž „znesváření, roztržka“ (str. 243).

Tyto výhrady mají sloužit k případnému zdokonalení práce před publikací, ale nic nemění na jejím vcelku velmi vysokém hodnocení. Práci jednoznačně **doporučuji k obhajobě**.

V Praze 8. 5. 2017

Prof. Jan Sokol